

Inhoud

Vooraf 9

I Moeder en dochter 13

Fietsroutes * Vrij! * Weggooidrift

II Kansen 29

'Halve horigen' * Lampetstel * Zusjes * Doorleren *
'Een wereld licht en vrij' * Verwuringstechnieken *
Een modern beroep met allure

III Klappen 55

Radicaal temperament * 'Genoemde juffrouw'
* 'Blessuretijd' * Huwelijkse voorwaarden *
Kostwinnerschap * Korte broek

IV Klem 83

Arbeidsverboden * 'Zegenende moederhand' * *Maternal deprivation* * Het zwakke geslacht * Gezamenlijkheid *
To temper passion with historical perspective

v Keerpunt 117

Desolaat * 'Schattig vrouwtje' * Emotionele bom *
Dienstbare efficiency * Steunpilaar * Ploeteren *
Fier rechtop * 'Ma'

VI Kindvrij 157

Heidens karwei * Dagboeken * Tikkende tijdbom
* Lobotomie * Zomerhuisje * Pannetje soep

VII Karakter 187

Trots * Beschimmelde peertjes * Een lang, actief en
strijdbaar leven

VIII Moeders, dochters, feminisme 201

In the doldrums * Een beweging van dochters * Rode
luiers * Emancipatie van de emotie

Verantwoording en dank 217

Literatuur 220

Vooraf

Het is me naar aanleiding van *Raadselvader* (2018) vaak gevraagd: ‘Komt er ook een boek over je moeder?’ In *Raadselvader* trachtte ik achter de waarheid te komen van de geheimen die mijn vader had meegenomen in zijn graf, en beschreef ik hoe het was om ten tijde van de Koude Oorlog op te groeien met communistische ouders. Lezers, en zeker lezeressen, waren nieuwsgierig naar de rol van de moeder in dat weinig gangbare gezin. Hoe begrijpelijk ik die vraag ook vond, mijn antwoord was een ferm ‘nee’.

Ik betwijfelde of zo’n boek zin had. Mijn vader was in kringen van communisten, journalisten en schakers een bekend figuur; mijn moeder was een onbekende, gewone vrouw. Mijn jeugd heb ik in *Raadselvader* al voor een groot deel beschreven. Zou het verhaal vanuit het perspectief van mijn moeder voldoende nieuwe gezichtspunten bevatten, en moest ik niet te veel informatie herhalen over de politiek-historische context?

Bovendien ging het mij om mijn vader. Als kind straalde ik wanneer iemand zei: ‘Jij bent zeker een dochter van Berry.’ Daarentegen was mijn dag bedorven als iemand vond dat ik op mijn moeder leek. Het overlijden van mijn vader in 2009 was een dreun; de dood van mijn moeder, elf jaar later, deed me minder. Naar mijn vader was ik

nieuwsgierig; mijn moeder vond ik oninteressant. Haar leven ontbeerde in mijn ogen de thema's die het zijne een meer dan particuliere relevantie verleenden: de overgang van gereformeerd naar communist; zijn oorlogservaringen; de Koude Oorlog; het schrijven voor *De Waarheid*; het schaken; en bovenal zijn geslotenheid over zichzelf en zijn absolute weigering een 'ik' te zijn. De omgang met een persoon die weigert zichzelf als subject te zien is problematisch en dat geldt te meer wanneer dit ouder en kind betreft. De titel *Raadsvader* was dan ook snel gevonden.

Het werk aan mijn in 2023 verschenen boek *Vrouw en vrijheid* gaf de doorslag. Die bundel bevat drie open brieven aan vrouwen uit verschillende tijden, met verschillende achtergronden, bezigheden en karakters, over de vraag hoe zij de ingewikkelde opgave hadden geklaard zich als vrouw een positie te verwerven in de twintigste-eeuwse mannenwereld.

Verzetsvrouw Ana Pauker (1893-1960), in 1947 in communistisch Roemenië benoemd tot minister van Buitenlandse Zaken, en in het westen verafschuwd als schrikbeeld van 'onvrouwelijkheid'. Filosofe Simone de Beauvoir (1908-1986), wier *De tweede sekse*, twintig jaar na de verschijning in 1949, het inspirerende handboek werd van de tweede feministische golf. En de in 1969 in Somalië geboren vluchteling Ayaan Hirsi Ali, als meisje gemutileerd en uitgehuwelijkt, die om haar islamkritiek in Nederland intense tegenstand opriep.

Toen ik die brieven af had realiseerde ik me dat er een schakel miste: de tussengeneratie, die nog jong was tijdens

de Tweede Wereldoorlog en huisvrouw werd in de armoe-
dige, repressieve jaren vijftig en zestig, toen het gezin met
een mannelijke kostwinner de heilige graal was van het
vrije Westen en werkende moeders werden gehaat en gem-
inacht.

De generatie die werd geboren tussen 1920 en 1935
kwam als volwassene terecht in de dwingende mal van het
thuismoederschap, en werd geacht die vastliggende be-
stemming te vieren als de volmaakte vervulling van haar
leven. Mijn moeder behoorde tot die generatie, maar het
mierzoete moederschap van toen stond haaks op de per-
soon die zij was en wilde zijn.

De open brief die ik haar vervolgens schreef, is uitein-
delijk niet in *Vrouw en vrijheid* opgenomen. Het bleek on-
doenlijk om in zo'n kort bestek invoelbaar te maken hoe
het leven was voor een vrouw die klem kwam te zitten tus-
sen haar eigen verlangens en de toenmalige opvattingen
over wat een goede moeder was.

Dat verhaal – haar verhaal en het mijne – vroeg om een
boek. Dit boek.

I

Moeder en dochter

Het grootste deel van mijn leven ben ik er in een primitief hoekje van mijn brein van overtuigd geweest dat mijn moeder mij zou overleven. Zij zou de dood tegemoet treden zoals ze haar leven lang elke tegenslag tegemoet trad. Negeren. Doen of die er niet is. Niet capituleren. Weigeren toe te geven. En van mij zou ze het altijd winnen.

Uiteindelijk bleek ze toch menselijk. Zij ging dood, ik ben er nog.

Achtennegentig was ze, en dement, toen ze in 2020 in een verpleeghuis overleed. Het was in de covidtijd, waardoor ik haar al enkele maanden niet had gezien, maar in de laatste dagen werd het me toegestaan haar te bezoeken. Wat ik altijd had voorzien en gevreesd, werd toen bewaarheid: ik was niet in staat haar aan te raken, te strelen of te omhelzen. De fysieke intimiteit die we nooit hadden gekend, liet zich bij haar sterven niet opeens afdwingen. De pijnlijke confrontatie met het gegeven dat wij elkaar ook weinig te zeggen hadden, werd me bespaard doordat ze niet meer voldoende bij kennis was om überhaupt te praten.

Als nabestaanden moesten mijn broer, man en ik de crematie regelen, kaarten laten drukken en advertenties

opstellen. Maar aan wie zouden we die kaarten moeten sturen? Er leefde nagenoeg niemand meer die haar had gekend, dachten we. Dus dat lieten we zitten.

En wat moest er in het overlijdensbericht staan? Op die vraag vonden we een bevredigend antwoord: 'Een lang, actief en strijdbaar leven is ten einde', luidde onze tekst; daaronder haar naam. Het zag er mooi uit.

Woorden als 'onze lieve moeder' lieten we vol overtuiging achterwege. Die pasten ons net zomin als haar. 'Actief en strijdbaar' wás ze en wílde ze zijn; 'lieve moeder' in welke variant dan ook echoot een traditionele vrouwelijkheid waarvan zij niets moest hebben. Het zou bovendien een doorbreking zijn geweest van de manier waarop we met elkaar omgingen. Aan sentimentaliteit werd in huize Withuis niet gedaan.

Maar hoe waar deze constatering ook zijn, door het schrijven van die open brief, ruim twee jaar na haar dood, ging er toch iets knagen. Het was in onze gezinsverhoudingen ondenkbaar dat ik mijn moeder zou vragen of ze een goed leven had gehad. Eigenlijk weet ik dus niet hoe zij erop terugkeek. Had ze bij haar dood toch 'lieve moeder' genoemd willen worden? Enerzijds kan ik me dat, gezien onze weinig innige verhouding, bijna niet voorstellen; anderzijds was ze in het algemeen trots op zichzelf en had ze een fenomenaal vermogen tegenslagen te minimaliseren of te vergeten. Nadenken over het verleden lag niet in haar aard, laat staan dat ze daarover spijt zou hebben of teleurgesteld zou zijn.

Toch, al liet mijn moeder zich niet snel uit het veld slaan, ze zal zeker ongelukkig of in elk geval geschrokken

zijn geweest toen ik rond mijn twintigste door onze huisarts was verwezen naar een psychiater, wat ik haar pas bekende toen de behandeling al een flinke tijd liep. Dat ik problemen had wist ze niet, en wat die waren kon ik haar niet vertellen.

Fietsroutes

Hoe had ik haar moeten bekennen dat ik onderweg soms zulke ernstige paniekaanvallen had dat ik om überhaupt mijn studentenhuus nog uit te komen, een vernuftig netwerk van fietsroutes had ontwikkeld waarbij ik elke paar minuten een ziekenhuus of arts passeerde? Dat was goed te doen, want Amsterdam kende toen in en rond het centrum nog een hele rits kleine ziekenhuizen: Binnengasthuus, Boerhaavekliniek, Burgerziekenhuus, Centrale Israëlietische Ziekenverpleging, Diaconessenziekenhuus, Julianaziekenhuus, Onze Lieve Vrouwengasthuus, Prinsengrachtziekenhuus, Weesperpleinziekenhuus, Wilhelminagasthuus. In zo'n ziekenhuus ging ik dan vaak in een willekeurige wachtkamer zitten om moed te vatten voor de volgende etappe.

Nog afgezien van het feit dat zij niet zou hebben kunnen geloven dat zoiets bestond, schaamde ik me te diep over mijn toestand om die op te biechten, zeker tegenover haar.

Tot de fysieke klachten waarvoor mijn psychiater geacht werd een oplossing te bieden hoorden mijn angstaanjagende hartkloppingen; ze benamen me de adem, maar een fysieke oorzaak was er niet voor gevonden. Nu noem

ik die symptomen routineus ‘paniekaanvallen’, als was het de normaalste zaak ter wereld onder dergelijke verschijnselen te lijden, maar toen bestond dat woord net zomin als ‘hyperventilatie’. Je kon in het toenmalige klimaat van onwetendheid over dergelijke aandoeningen alleen praten met een dokter.

De eerste aanval had zich jaren eerder voorgedaan, toen ik na mijn eindexamen bij mijn grootouders van moederszijde logeerde. Ik voelde me van de ene op de andere minuut zo beroerd dat ik dacht dat ik doodging, mijn koffer pakte en de trein terug nam. Thuis verklaarde ik dat mijn hart raar deed, wat wel laat zien hoe ongerust ik was, want persoonlijke ontboezemingen waren bij ons ongebruikelijk. Mijn moeder had elke neiging tot vertrouwelijkheid vanaf dat ik klein was in de kiem gesmoord. Ook ditmaal werd mijn noodgedwongen openheid afgestraft. Waar ik bij zat vertelde ze die avond aan een vriendin dat ik me een hartkwaal inbeelde. Ze moesten allebei hartelijk lachen om mijn aanstellerij en kwamen tot de gezamenlijke diagnose dat mijn maag wat van streek was door het vooruitzicht naar de universiteit te gaan. Ik neem aan dat mijn moeder heeft gedacht dat haar spot me zou sterken.

Korte tijd later durfde ik opeens niet meer te gaan slapen. Ongeveer van de ene op de andere dag meed ik mijn bed uit angst niet meer wakker te worden. *Morgen is er weer een dag*, heet het, maar wie garandeerde me dat? Ik benijdde de overmoedigen die daar naïevelijk op vertrouwden. Vermoedelijk omdat ook mijn vader liever overdag op de bank sliep dan ’s nachts in zijn bed – dat

kwam 'door de oorlog,' begrepen wij – keek niemand er raar van op dat ik vaak op klaarlichte dag lag te slapen in de woonkamer; daar speelde deze angst minder. Een tijdlang loste ik mijn probleem op door een woest uitgaansleven voor te wenden en pas diep in de nacht thuis te komen. Gevraagd werd er toch niks; als mijn moeder iets *niet* wilde zijn was het bedillerig en bemoeiziek. Het kwam goed uit dat het deze jaren wemelde van de happenings, Vietnam-*sleep-ins* en universiteitsbezettingen. Verantwoorde linksige activiteiten.

Begin jaren zeventig was psychotherapie voor gewone mensen terra incognita, en voor communisten zoals wij zelfs taboe. Alles wat over gevoelens ging was in onze ogen loos gebabbel. Het maatschappelijk zijn bepaalt het bewustzijn. Het was uitgesloten dat je als intelligent, politiek bewust en hardwerkend mens ongelukkig, angstig of gestoord kon zijn. Het was voor mijn moeder dan ook onbevattelijk dat ik, in het kielzog van mijn behandelaar, mijn angsten en kwalen ging wijten aan mijn jeugd. Weliswaar heb ik dat nooit met zoveel woorden gezegd, maar zij realiseerde zich dat wel.

Onbevattelijk is het gebleven. Gebroken hebben we nooit; echte verbinding is evenmin tot stand gekomen. Maar nu ze dood is, wil ik het weten. Wie was mijn moeder? Hoe was zij geworden hoe zij was?

Zij was in elk geval niet zomaar, gedachteloos zwanger geraakt omdat dat nu eenmaal hoorde; mijn ouders behoorden tot de moderne mensen die hun gezin planden in een tijd dat voorbehoedmiddelen nog niet in de vrije verkoop waren. Ze dachten serieus na over hoe zij hun kinde-

ren wilden grootbrengen. Hoe kon het dan gebeuren dat haar idealen over wat voor moeder zij wilde zijn, resulteerden in een gemankeerd gezinsleven en een dochter met psychische problemen? Hoe was het voor haar geweest om in de voor vrouwen rampzalige jaren vijftig en zestig moeder te zijn? Die vraag heeft me decennialang beziggehouden, maar echt onderzoek naar haar leven en achtergrond had ik tot nu toe nooit gedaan.

Jenny van Ringen was bijna achtentwintig toen ik op 6 juli 1949, ruim een jaar na haar trouwdag, werd geboren in het ziekenhuis in Zutphen. Ik was haar eerste kind en alles ging goed: we waren allebei gezond en sterk. Maar een makkelijke tijd was het niet. De oorlog was net voorbij. Het stadje lag in puin, voedsel en textiel waren nog op de bon.

Zwaar was vooral dat mijn vader, Berry Withuis, er als gevolg van zijn oorlogservaringen slecht aan toe was. Dat was de reden dat het kersverse echtpaar enkele maanden voor mijn geboorte uit Amsterdam tijdelijk naar zijn geboorteplaats was verhuisd. Twintig maanden later, eind 1950, kort voor mijn broer Max ter wereld kwam, gingen we terug naar de hoofdstad, waar mijn vader weer aan het werk ging als chef binnenland van het communistische volksdagblad *De Waarheid*.

Jenny, realiseer ik me nu ik dit opschrijf, was toen in vier jaar zesmaal verhuisd – eerst alleen, daarna met Berry. Veel spullen hoefde ze bij al die verplaatsingen niet over te brengen; hun gezamenlijke bezittingen pasten, schat ik, in twee koffers en wat tassen. Voor het opknep-

pen of schilderen van hun behuizingen hadden ze tijd noch geld. Schoonmaken, ramen lappen, een mat op de vloer – dat was het wel.

Gebrekkige woonruimte was in de wederopbouwjaren niet uitzonderlijk. Armoede was in naoorlogs Nederland normaal. Voor het overige echter week het leven van mijn ouders radicaal af van dat van hun familie, burens, bekenden en leeftijdgenoten. Zij waren communist, wat in de Koude Oorlog betekende dat ze behoorden tot een gevreesde en gehate groep. Wij waren de vijand, de ‘anti-nationale vlegels’, in de woorden van de latere katholieke minister-president Jan de Quay. Wij stonden buiten en tegenover de normale wereld.

Tot klagen zal mijn moeder zich niet hebben verlaagd, zelfs niet over die laatste verhuizing, toen ze met een kind van anderhalf én hoogzwanger van Zutphen naar Amsterdam moest zien te komen om onze woning in te richten. Evenmin zal ze bij al die inspanningen hulp hebben verwacht of gevraagd van mijn vader. Het zware werk kwam altijd op haar neer. Dat deed ze met verve en daar was ze trots op.

Vrij!

Bladerend door een van de oude fotoalbums die ik aantrof toen ik mijn moeders huis ontruimde, kom ik een meisje tegen waarin ik haar direct herken. Een besliste, directe blik boven een strakke mond. Een zelfbewuste zestienjarige, vastbesloten in het leven vooruit te komen. Mooier dan ik haar heb gekend. Ze kijkt niet onvriendelijk, maar

tot een lachje voor de foto voelde zij zich niet verplicht. Iemand die van aanpakken en doorzetten weet. Rustig.

Een paar pagina's verderop stuit ik op een portret dat mij meer verrast. Ook deze jonge vrouw, schuin van opzij gefotografeerd, is mijn moeder. Maar zoals ze hier kijkt, bijna dromerig glimlachend, zo ken ik haar niet. Ook ken ik haar alleen met kort haar; hier draagt ze het lang, achterovergekamd, boven haar voorhoofd vastgezet in een rol, onderaan krullend. Een filmsterrenkapsel – Katharine Hepburn maar dan blond.

Naast deze glamourfoto staat in haar handschrift '1945', het jaar van de bevrijding. Vierentwintig werd ze dat jaar. Haar kleding bevalt me: een moderne blazer met daaronder een witte blouse en een loshangende sjaal. Quasinonchalant en een tikje masculien. Professioneel. Geen spoor van huisvrouwentruttigheid en evenmin meisjesachtig. De blazer is van zwart-witte stof, geweven in pied-de-poule, het 'kippenpoot'-motief, dat in de jaren dertig was voorbehouden aan de Britse aristocratie en na de oorlog mode werd. Dior verpakte er zelfs zijn parfum in. Als ze die blazer zelf had gemaakt, wat ik aanneem, zal ze met het resultaat in haar nopjes zijn geweest.

Op een kiekje dat eveneens uit 1945 stamt zit Jenny in diezelfde mooie blazer met een vriendin op een hooiberg. Maar het filmsterportret was geen kiekje. Aan de uitgekende driekwartspose is een echte fotograaf te pas gekomen. Dat zal een flinke hap uit haar schamele jongevrouwensalaris hebben gekost en daar kwam dan nog de kapper bij voor die krul, want ze had steil haar. Ook heeft ze, mondain, voor de foto haar lippen gestift.